

LARS THEIL MÜNSTER

DET
LÆSENDE
MENNESKE

HVAD SKER DER MED OS,
NÅR VI LÆSER LITTERATUR?

Samfunds
Litteratur

Den gode læseoplevelse er en dyrebar erfaring for mange. Vi kan føle, at vi gennem litteraturen bliver klogere på os selv og på verden omkring os. Og vi husker en god bog, længe efter vi har lagt den fra os.

Men hvad er det helt præcis, der sker med os, når vi læser? Hvordan finder teksten vej til vores bevidsthed og danner betydning og billeder inde i vores hoveder? Og hvad får vi som mennesker ud af at læse litteratur? Er det rimeligt at hævde, at læsning af litteratur gør os til mere empatiske og følsomme mennesker? Og hvorfor findes litteratur overhovedet? Hvordan kan det i grunden være, at mennesket til alle tider har gået rundt og opfundet historier og fortalt dem til hinanden?

Med hjælp fra litteraturteori, filosofi, psykologi og evolutionsteori forsøger **DET LÆSENDE MENNESKE** at besvare disse svimlende store spørgsmål og gør os samtidig klogere på, hvor fantastisk et fænomen litteratur i grunden er.

Samfundslitteratur.dk

9 788759 334430

Det læsende menneske

“De gode folk ved slet ikke, hvad det har kostet mig af tid og m \ddot{o} je at lære at læse. Jeg har brugt 80 år til det og kan endnu ikke sige, at jeg er ved målet!”

(Goethe citeret fra *Om at læse*, 1966)

LARS THEIL MÜNSTER

Det læsende menneske

Hvad sker der med os, når vi læser litteratur?

Samfundslitteratur

Lars Theil Münster

Det læsende menneske

Hvad sker der med os, når vi læser litteratur?

1. udgave 2019

© Forfatteren og Samfundslitteratur 2019

Forlagsredaktør: Amalie Hypolit

Manuskriptredaktør: Anna Bonde Møllerhøj

Omslag: Jes Madsen (Imperiet)

Sats og figurer: Ane Svendsen, SL grafik (slgrafik.dk)

Bogen er sat med Palatino LT og ITC Franklin Gothic

Tryk: Eurographic A/S

ISBN: 978-87-593-3443-0 (trykt bog)

ISBN: 978-87-593-3560-4 (e-bog)

Samfundslitteratur

info@samfundslitteratur.dk

samfundslitteratur.dk

Alle rettigheder forbeholdes.

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner eller i virksomheder, der har indgået aftale med Copydan Tekst & Node, og kun inden for de rammer, der er nævnt i aftalen. Undtaget herfra er korte uddrag til anmeldelse.

Indhold

Indledning · 9

Bogens indhold · 14

Del 1. Hvordan læser vi litteratur?

Kapitel 1. Læsemåder og læserhistorie · 23

Personlig og upersonlig læsning · 24

Andre måder at læse på · 28

Læsningens private rum · 31

Litteraturens fordærvende virkning på sarte sjæle · 34

Kapitel 2. At læse er at fortolke · 37

Hermeneutik og litteraturlæsning · 38

Når tekst og læser mødes · 43

Kan en heteroseksuel mand forstå en lesbisk forfatter? · 44

Den gode fortolkning · 46

Kapitel 3. Læseren i centrum · 49

Læserens vej til litteraturvidenskaben · 49

Litteraturen som drejebog – læseren som instruktør · 52

Billeder, diagrammer og allegorier · 55

Hvem bestemmer – teksten eller læseren? · 62

Skal litteraturen udfordre os? · 64

Litteratur er konventioner · 67

Litteratur skaber sin egen virkelighed · 69

Kapitel 4. At læse er at leve sig ind i det, man læser · 75

Den litterære karakters tilblivelse i teksten og i læseren · 75

Når karaktererne for alvor lever · 81

At opleve det grusomme per stedfortræder · 84

At sætte sprog på bevidstheden · 87

Del 2. Hvorfor læser vi litteratur?

Kapitel 5. Vi læser for ikke at være alene · 99

Et privilegeret blik på den menneskelige tilværelse · 101

Den eksistentielle påmindelse · 102

Litteraturen og meningen med livet · 104

Kapitel 6. Litteraturen forklaret evolutionært · 107

Den menneskelige natur – seks karakteristika · 108

Den kreative revolution og evnen til at fortælle en historie · 111

Litteraturens folkelige niece – sladderer · 113

Sprogets udvidelse af verden · 115

Homo aestheticus · 116

Kunst, ritual og leg · 119

Kunsten at snakke med en baby · 123

Kapitel 7. Fortællinger har hjulpet os med at overleve · 127

Fortællingens adaptive funktioner · 128

Fortællingen og mestringen af det sociale liv · 131

Hvad handlede stenaldermenneskets fortællinger om? · 133

At læse med de evolutionsteoretiske briller på · 135

Seksualdrift som forklaring på litteratur · 137

Mental virus og tilfældigt biprodukt · 140

Naturvidenskaben og litteraturen · 142

Del 3. Hvad får vi ud af at læse litteratur?

Kapitel 8. At læse sindet · 149

Teorien om, hvorfor vi kan forstå andre mennesker · 150

At jonglere med bevidstheder · 154

Evnen til at forestille sig nogen, som ikke findes · 155

At læse er at aflæse bevidsthed · 157

Kapitel 9. Den empatiske læser · 163

Litterær empati · 164

Litteraturlæseren i laboratoriet · 165

Effekter af læsning – på den korte og lange bane · 167

Den læsende hjerne er en foranderlig hjerne · 172

Når læger og patienter læser litteratur · 174

Empatiens grænser · 176

Bliver vi virkelig bedre mennesker af at læse litteratur? · 178

Kapitel 10. Litteraturens særlige erkendelsesrum · 183

Litteraturen og det gode menneske – fra Aristoteles til Obama · 184

En hyldest til min gamle dansklærer · 188

Litteraturens forsvar for den menneskelige ambivalens · 189

Litteraturens særlige sprog · 193

Hvad sker der så med os, når vi læser litteratur? · 196

Litteratur · 199

Stikordsregister · 205

Slutnoter · 209

Indledning

Hvornår har du sidst hørt nogen sige, at de ville ønske, at de ikke læste så meget? Formentlig aldrig. De fleste vil nemlig gerne læse mere, hvis du spørger dem. Der er åbenlyst stadigvæk – på trods af YouTube, Netflix, Facebook, Instagram og alle de andre digitale tidsrøvere – en masse kulturel kapital forbundet med læsning af litteratur.

Men hvorfor skulle bogen i grunden være at foretrække frem for fx tv og computerspil? Forestil dig en professor proklamere, at verden ville blive et bedre sted og dens indbyggere mere empatiske mennesker, hvis bare de så noget mere fjernsyn eller spillede noget mere computer. Utænkeligt. Men hvis du skifter fjernsyn og computer ud med litteratur, er synspunktet ikke så vanskeligt at forestille sig. Faktisk kan man finde præcis det synspunkt. Med jævne mellemrum ser man da også velmenende ministerielle kampagner og initiativer, der skal fremme vores boglæsning, men hvornår har man set en kampagne, der skulle få os til at se mere tv eller spille mere computer? Der er med andre ord en vidt udbredt konsensus om, at læsning af bøger, og ikke mindst skønlitteratur, er en ønskværdig og gavnlig aktivitet.

Lige så stor værdi, læsning tillægges, lige så stor bekymring udtrykkes der for læsningen og litteraturens tab af status i dag. Som to åbenlyst frustrerede gymnasielærere udtrykte det i en kronik i *Berlingske* i 2016:

Man bliver vis af at læse, men det kræver evne til at koncentrere sig i mere end fem minutter ad gangen, færdighed i at læse litterært sprog med et højere lixtal end internettets korte opslag og ikke mindst et bredt ordforråd og sproglig kompetence.¹

Bekymringen går ikke overraskende på, at det stadig voksende udbud af digitale medier med deres hurtighed og lettilgængelige indhold trænger den traditionelle litterære læseoplevelse i baggrunden. Og det

er da også indiskutabelt, at den klassiske bogkultur har tabt uopretteligt terræn, og at børn i dag læser mindre i fritiden, end de gjorde tidligere.² De længerevarende virkninger af de digitale mediers stadig stigende indflydelse på især børn og unge, herunder deres evne til at koncentrere og fordybe sig i længere stræk, kender vi ikke for alvor endnu, om end der synes at være en stigende bekymring for, at konsekvenserne af vores omgang med skærme og gadgets er større og mere alvorlige, end vi tror. Måske kigger vi om 50 år tilbage på 2019 og kan ikke forstå, hvordan vores syn på de digitale medier kunne være så naivt, som tilfældet var.

De digitale medier og de internationale streamingtjenester har dog ikke indtil videre fuldstændigt erobret det danske bogmarked og de danske læsere. Det er den foreløbige konklusion, man kan drage, når man gør status over litteraturlæsningens aktuelle tilstand i Danmark. Faktisk er stabiliteten det mest overraskende, når man kigger på tallene over danskernes læsning i perioden 2010 til i dag. På trods af, at medietilbuddet er vokset markant i perioden, kan der ikke registreres store udsving i danskernes læsevaner. Kun 18 procent af danskerne læste aldrig skønlitteratur i 2017 mod 19 procent i 2010. 45 procent læste litteratur på månedlig basis eller sjældnere, og 36 procent på ugentlig basis. I 2010 var tallene på henholdsvis 41 og 39 procent. I 2019 viste tal fra Danmarks Statistik endvidere, at 60 procent af alle danskere over 15 år havde læst skønlitteratur de seneste tre måneder.³ Bag stabiliteten gemmer der sig dog en forholdsvis tydelig udvikling i retning mod, at de, der læser, læser mindre end før. De flittigste læsere bliver med andre ord langsomt færre, og udviklingen er mest markant i aldersgruppen 30-39-årige.⁴ Det kunne være bedre, men det kunne bestemt også være værre, når vi taler læsning af skønlitteratur i Danmark.

Mindre godt går det for læsningen af den litteratur, som ikke er krimier. Danmarks Statistiks Kulturvaneundersøgelse fra 2019⁵ dokumenterer, at krimilitteraturen er klart den mest foretrukne genre blandt danskerne. Lidt over halvdelen af de adspurgte læser helst krimier. Herefter følger historiske romaner med ca. 39 procent og det, der i undersøgelsen hedder "skønlitteratur uden bestemt genre", og som blandt andet dækker over den traditionelle roman, med ligeledes knapt 39 procent. Lyrikken foretrækkes kun af knapt 5 procent af læserne. Værd at bemærke i undersøgelsen er også, at krimien appellerer bredt

til læsere på tværs af alder og uddannelse, mens den del af skønlitteraturen, der ikke opfattes som egentlig genrelitteratur (ved genrelitteratur forstås fx krimier, historiske romaner, gyserlitteratur), appellerer mere eksklusivt til læsere med længerevarende uddannelser.

Man kan begræde, at den traditionelle bog, og i særdeleshed den brede skønlitteratur – altså alt det, der ikke er krimier – mere og mere ser ud til at blive et nichemedie forbeholdt især den ældre del af befolkningen, særligt kvinderne og dem med økonomien i orden og lange uddannelser bag sig. På den anden side er der måske lige så mange grunde til at glæde sig over, at fortællekunsten lever i bedste velgående – den lever bare *også* i andre medier end i det klassiske bogmedie.

Man taler i dag om en tv-seriens guldalder, hvor serier som *The Wire*, *House of Cards* og *Sopranos* med deres lange formater og flerstrengede fortællestrukturer formår at holde os klistret til skærmen, og for manges vedkommende ganske givet har erstattet læseoplevelsen. De lange formater giver – modsat den typiske spillefilm – plads til at fortælle mange sidehistorier i tillæg til den bærende historie og udfolde karaktererne, så de fremstår som psykologisk interessante figurer med dybde og troværdighed. Karaktererne kan udvikle sig henover de forskellige afsnit, og handlingen er ikke nødvendigvis begrænset af at skulle passe til tidsformatet for de enkeltstående afsnit. Det lange tidsstræk, hvor seeren er i selskab med karaktererne, gør dem vedkommende på en anden måde, end spillefilmen typisk gør. Vi opbygger et forhold til dem, ligesom vi gør, når vi læser romaner. På mange måder kan tv-serien altså fortælle historier, der i omfang og struktur kan minde om de historier, som den klassiske roman kan fortælle.

Ligesom afsnit i en tv-serie udkom mange af de allerstørste klassikere som føljetoner i tidsskrifter eller aviser og blev først senere samlet i bogform. Det gælder fx Dostojevskijs *Forbrydelse og Straf* og *Brødrene Karamazov*, Tolstojs *Krig og Fred* og Flauberts *Madame Bovary*. Også Dumas' og Dickens' største værker udkom på den måde. Man læste altså værket bid for bid, i takt med de udkom, ligesom man på traditionelt flow-tv ser serieafsnittene, efterhånden som de bliver sendt. I dag streamer vi i højere og højere grad tv-serierne og kan dermed se flere afsnit i træk, lidt på samme måde som vi læser store romaner.⁶

Men sammenligningen rækker kun et vist stykke. Der er grundlæggende forskelle i måden, tv-mediet og litteraturen fortæller historier på;

forskelle, som er helt afgørende, i forhold til hvordan vi indoptager indholdet, og den virkning, det har på os. Det absolut særlige ved litteratur er, at bogstaverne på papiret (eller skærmen) kan skabe stemninger og billeder i læserens bevidsthed. Det er, som vi skal se senere, det, der gør litteraturen helt særlig som medie, men måske også det, der gør den truet. Vi bliver stadig mere forvante med at få billeder smidt i hovedet fra alle de skærme, der omgiver os, og film og tv-serier er nemme at absorbere og kræver mindre indsats af os, end litteraturen gør. Skuespillernes fysiske fremtræden, deres gestik og mimik, underlægningsmusikken og måden, der klippes på, lægger indholdet til rette for os og lægger nogle tydelige spor ud, i forhold til hvordan vi skal fortolke indholdet. Det modsatte gælder, når vi læser og kun har ordene at gøre godt med. Men netop fordi vi kun har teksten at støtte os til, har vi også friheden til at danne billeder selv.

Som læsere er vi i førersædet. Vi sætter selv tempoet for læseoplevelsen og skal navigere på egen hånd. Når vi ser film eller tv-serier, bliver vi siddende på passagersædet og har overladt styringen til instruktøren. Men når vi læser, er vi selv instruktører, der iscenesætter teksten. Vi bruger derfor flere dele af hjernen, når vi læser, end når vi indoptager levende billeder fra skærmen. Og fordi det er vores egne helt personlige billeder, vi danner, når vi læser, står de desto stærkere i vores bevidsthed. Det er også derfor, tror jeg, at filmatiseringer af bøger næsten altid fremstår som en fattigere oplevelse end den oplevelse, man havde, da man læste bogen. Hvornår hører man fx nogen sige, at de synes, at filmen var bedre end bogen? Jeg tror ikke, jeg har hørt nogen sige det.

Litteraturen, eller snarere den litterære fortælleform, breder sig som nævnt ud over nye medier i disse år, samtidig med at disse medier i stigende grad, hvis ikke truer, så i hvert fald udfordrer den traditionelle læseoplevelse. Kampen om vores opmærksomhed bliver kun hårdere og hårdere, og bogen taber ofte kampen til de andre og hurtigere medier. Imidlertid kan vi også tale om, at litteraturen i nogen grad vender tilbage til dens oprindelige form – den mundtlige fortælling. Litteraturen lever i dag i høj grad som en mundtlig genre – tænk bare på den stigende popularitet, de digitale lydbøger nyder i disse år. Og litteraturen er i stigende grad blevet – eller rettere er vendt tilbage til også at være – en social kunstform. Mængden af forfatteroplæsningsarrangementer